

Autor: Vojtěch Belling

V moderní politické a právní vědě bychom asi těžko našli kontroverznějšího myslitele. Na jedné straně brilantní právní filosof a politický teoretik s mimořádně vyvinutým smyslem pro logické právní uvažování, na druhé straně vědec, který se až po uši zapletl s nacionálním socialismem a dodnes je označován za „korunního právníka“ Třetí říše. Řeč je o německém státovědci Carlu Schmittovi (1888-1985). Jeho knihy dosud patří k nejpřekládanějším a nejcitovanějším textům právní literatury a v posledních letech se objevují rovněž na českých pultech – zrovna nedávno tu vyšla Schmittova Teorie partyzána.

Těžko ho obejít

Paradoxní přitom je, že Schmittovy práce byly inspirující pro italské marxisty či francouzské maoisty, stejně jako pro liberální konzervativce či myšlení nové evropské pravice 90. let minulého století. S jeho myšlenkami se setkáme v textech nejznámějších soudobých světových filosofů, ale třeba i v nálezích německého ústavního soudu, jehož někteří bývalí členové byli Schmittovými žáky. **Ve slušné společnosti se však přitom Schmittovo jméno vyslovuje jen s nejvyšší opatrností, pokud vůbec.** Přesto se konfrontaci s ním nemůže vyhnout žádný právní filosof či teoretik parlamentarismu, který to se svým výzkumem myslí vážně.

Největší problém však je, že Schmittovy práce nelze zkrátka šmahem jen tak odmítnout s odvoláním na politické aktivity jejich původce. Jsou totiž po vědecké stránce mimořádně zdařilé, stále aktuální a nutí k hlubšímu zamyšlení nad existenčními otázkami moderních států. Spor o Schmitta se ovšem dotýká problému, nakolik lze třeba i vynikající dílo abstrahovat od konkrétní osoby autora a jeho politického chování, případně do jaké míry lze z celku díla vypreparovat podnětné části a oddělit je od těch nepřijatelných.

Když vám před očima zastřelí kolegu

Carl Schmitt se narodil 11. července 1888 ve vestfálském městečku Plettenbergu. S rodným

městem ležícím v katolické enklávě kolem Münsteru zůstal úzce svázan do konce života, ostatně tu prožil řadu let po druhé světové válce. Studoval práva v Berlíně, Mnichově a Štrasburku, kde také v roce 1915 obhájil disertaci a o rok později se tu i habilitoval. Pokoušel o literární tvorbu a udržoval četné kontakty s představiteli umělecké avantgardy. V roce 1916 se oženil se Srbkou Pavlou Dorotičovou, ovšem roku 1924 se rozvedli. Když si o další dva roky později vzal jinou Srbku, Dušku Todorovičovou, byl exkomunikován z katolické církve. Právník a filosof, jenž byl celý život nadšeným obdivovatelem katolicismu jako „politické formy“ a předobrazu ideje politické reprezentace, který hledal souvislosti mezi politickou teorií a teologií a byl považován za bytostně katolického autora, tedy zůstal vyloučen z přijímání svátostí až do smrti své první ženy v roce 1950. Fakt poněkud pikantní, ovšem pro Schmitta s jeho janusovskou tváří více než charakteristický.

První světovou válku strávil mladý docent z větší části na bavorském ministerstvu války v Mnichově, kde měl bojovat proti nepřátelské propagandě. V bavorské metropoli zůstal i v neklidných dnech po listopadové revoluci 1918 a krátce na to byl přímým svědkem komunistického pokusu o převrat. Když mu na ministerstvu jeden komunistický revolucionář před očima zastřelil kolegu, stal se Schmitt rozhodným přívržencem **silného státu schopného ubránit se proti revoltujícím společenským skupinám prosazujícím své zájmy. Tento postoj se stal jedním z ústředních obsahových momentů jeho díla.**

Rozhodnuto: vítězí právní věda

Po svém odchodu z ministerstva až do roku 1933 působil Schmitt jako profesor veřejného práva na různých německých univerzitách, od Greifswaldu po Kolín nad Rýnem. V této době se již vzdává uměleckých ambicí a věnuje se cele právní vědě, ovšem s přesahem do politické teorie, filosofie i sociologie. Sám hovoří o moderní státovědě dokonce jako o „politické teologii“ a pojmenovává tak jednu ze svých knih. Ve svých textech se pouští do rozhodného boje proti slabé parlamentní demokracii, jíž vyčítá neschopnost rázně prosadit politický zájem celku národa proti tlakům politických stran, zájmových svazů a dalších skupin, nadřazujících své partikulární zájmy proti celku. V knize **„Duchovnědějinný stav dnešního parlamentarismu“** přichází s tvrdou kritikou parlamentního systému, který je podle něj přímo vystavěn na principu souboje soukromých interesů. Parlament navíc sociálním profilem svých členů reprezentuje jen určitou sociální skupinu, měšťanstvo, nikoli národ jako celek.

Řešením má být dle Schmitta demokracie založená na systému všelidových hlasování, která nahradí vládu politických stran a současně umožní, aby se vůbec rozhodovalo. Právě neschopnost jednoznačného rozhodnutí považuje Schmitt za jednu ze slabostí parlamentní demokracie tendující podle něj jen k bezzubým kompromisům. Současně je ovšem prý zapotřebí autoritativní vlády, která bude připravovat otázky k referendu a současně, opřená o důvěru národa, bude o všech ostatních záležitostech rozhodovat sama.

Jaký zájem stojí nade vším

Ve svých textech se Schmitt nevyhnul otázce, jaké kompetence má jím proklamovaný silný stát vlastně mít. Stejně jako jiní konzervativní autoři kritizoval stát zasahující do všemožných

sfér života – od hospodářství až po kulturu; takový měl za „kvantitativní totální stát“. Jeho obrazem mělo být právě výmarské Německo. Schmittovým ideálem byl oproti tomu „kvalitativní totální stát“ omezený na ryze politickou sféru vládnutí a přenechávající všechny ostatní oblasti, včetně hospodářství, společenské samosprávy či trhu – myšlenka blízká i mnoha liberálům. Takový stát je soustředěn na pravou podstatu politické sféry, jíž spatřuje Schmitt ve svém proslulém díle „Pojem politična“ (česky 2007) v intenzivním, existenciálním konfliktu, který může existovat pouze na nadstátní úrovni, nikoli však uvnitř státu, jenž spočívá na národní jednotě. Jinými slovy, především zahraniční politika a zajištění vnitřní bezpečnosti státu patří do sféry bytostně státních kompetencí. „Totální“ prvek se má projevovat v tom, že stát zde jedná autoritativně, s vyloučením vlivu společenských skupin, na prvním místě politických stran, které mají tendenci zmocnit se státu k prosazení cílů ve sféře společnosti, s níž by stát ale správně neměl mít co do činění.

S pozdějšími slavnými koncepty totalitarismu má Schmittovo pojetí málo společného, ač se jejich autoři, kupříkladu Hannah Arendtová či Carl Joachim Friedrich, na Schmitta v mnohém odvolávali. Schmitt se totiž nezaměřuje na vnější znaky, jako je ideologie či teror, nýbrž na samou strukturu sociálního systému a vzájemný vztah státu a společnosti. Kvantitativně totální, tedy všeobjímající, je podle Schmitta také demokratický stát, pokud neponechává žádný prostor lidské svobodě a vše reguluje shora. Tuto myšlenku po válce rozvinuli zejména sociolog Helmut Schelsky a filosof Arnold Gehlen.

Expert na vzestupu

V závěrečné fázi Výmarského období se Schmitt přidal ke skupině intelektuálů volajících po nahrazení stávající formy státu autoritativním režimem, který učiní přítrž snahám radikálů z obou stran politického spektra zmocnit se státních institucí a ovládnout parlament. Ve spise „Legitimita a legalita“ napadl pozitivistickou právní teorii, podle níž je legitimní vše, co je v souladu s psanými zákony, a naopak vše, co zákony nepovolují, je současně nelegitimní. Právě nacisté využili této pozitivistické argumentace k obhajobě své „legální revoluce“, během níž se totalitní síla zmocnila státu zákonnými, ústavou připuštěnými prostředky. I zde stála Schmittova argumentace paradoxně u zrodu poválečného principu takzvané obranyschopné demokracie, jež je schopná ubránit sebe sama před jejím zneužitím, neumožňuje změnu základů ústavního řádu ani za použití demokratických mechanismů, a je schopná eliminovat politická uskupení, která o to usilují. Takový princip platí je dnes zakotven v německé ústavě. Jeho kořeny lze hledat u Schmitta, ačkoliv on sám neměl rozhodně v plánu takto chránit parlamentní demokracii, nýbrž plebiscitárně demokratický autoritativní stát před heterogenní společností.

Koncem výmarské epochy patřil Schmitt k nejznámějším právním expertům v Německu. Kabinet Franze von Papena si jej dokonce najal jako právního zástupce v soudním sporu se spolkovou zemí Prusko, jejíž socialistická vláda byla říšskou vládou z důvodu hrozby mocenské destabilizace odvolána. Hájil samozřejmě – v duchu svého přesvědčení – právo státu zasáhnout v nouzové situaci. Se stejnou vehemencí se v této době zasazoval za posílení pravomocí prezidenta a odmítal, aby byl prezident vázán vyjádřením parlamentní nedůvěry vůči vládě, které nedosazuje automaticky novou, čímž způsobuje politickou krizi. Tato úvaha

stála u zrodu dnešního německého konceptu konstruktivního vyjádření nedůvěry, kdy při svržení kancléře je nutné současně schválit nového.

Opojen nacismem

K nacistům se Schmitt přidal hned po Hitlerově převzetí moci v roce 1933. Od nového režimu očekával to, čeho nedosáhl v čase konzervativních kancléřů Papena a Schleichera, tedy nastolení autoritativního, kvalitativně totálního státu soustředěného na své kompetence a odděleného od společnosti. Nacistický stát měl podle Schmitta zabránit skutečnému totalitarismu spočívajícímu buď v „zespolečenštění státu“ vládou stran a skupin nebo v „zestátnění společnosti“ při jejím ovládnutí státem.

Hned v roce 1933 byl Schmitt na popud Hermanna Göringa jmenován profesorem na berlínské univerzitě. Současně se stal předsedou Nacionálněsocialistického svazu právníků a držitelem řady dalších funkcí. V hierarchii nacistické právní vědy se rázem dostal na nejvyšší místa a v prestižních sbornících se jeho úvodníky objevovaly vedle textů říšských ministrů. Schmitt vbrzku začal své názory přizpůsobovat vládnoucí ideologii. Ve smutně proslulém spisku „Vůdce chrání právo“ se jal dokonce právně obhajovat noc dlouhých nožů (Hitler během ní nechal povraždit vnitrostranickou opozici kolem Ernsta Röhma a Gregora Strassera) jako čin „administrativní justice“. Zpochybnil tak princip oddělení soudní a politické moci. Se stejnou vehemencí obhajoval i „očistění“ právní vědy od židovského vlivu. Ztratil tím i mnohé dřívější přátele. Ernst Forsthoff, jeden z jeho nejbližších žáků, se s ním rozešel poté, co jej Schmitt pozval na konferenci o vlivu Židů na právní vědu, což Forsthoff odmítl.

Ovšem ani hlasitě proklamovaný oportunismus Schmitta neuchránil od útoků zastánců tvrdého jádra režimu. I v době diktatury totiž hájil svůj základní postoj oddělení řízení státu od sféry společnosti. V knize „Stát, hnutí, národ“ propagoval myšlenku, že nacistické hnutí je třeba jako společenskou sílu a jedinou politickou stranu soustředit na sféru kultury a společnosti, zatímco skutečnou politiku je třeba vyhradit státu od tohoto hnutí odděleného. Takový koncept zjevně šel proti nacistickému cíli odsunout státní instituce na druhou kolej a nahradit jejich roli stranickými orgány. Ještě dál došel zmíněný Schmittův žák Ernst Forsthoff, který zastával názor, že je třeba politicky neutralizovat – a z rukou NSDAP vyjmout – i celý systém sociální politiky, s nímž nacistický systém pracoval. Tato představa se přitom doplňovala se Schmittovým silným etatismem. Jestliže dříve kritizoval ovládnutí státu jednou nebo více společenskými silami jako nezdravou formu totality, nemohl nevidět, že vznikající systém je nejdrsnějším příkladem takového procesu.

Protiklad etatismu a nacistického opovržení státem byl zřejmý i ostatním nacistickým teoretikům, kteří záhy začali Schmitta kritizovat jako hegelíánského liberála, který popírá nadřazenost národa a nacistické ideje nad státem. Od roku 1936 čelil napadání ze strany oficiálního časopisu **SS „Schwarzes Corps“**, který v něm viděl oportunistu a dokonce jej vinil ze spolupráce s Židy. V důsledku vzniklé aféry ztratil postupně všechny své funkce. Do konce války ovšem zůstal profesorem v Berlíně.

Léta v ústraní i návrat do popředí

Po druhé světové válce byl Schmitt sice zatčen, ale nikoli obžalován. Hlavní žalobce norimberského tribunálu Robert Kempner to později obhajoval tím, že nebylo za jaký konkrétní skutek jej odsoudit: „Nespáchal žádný zločin proti lidskosti, nezabíjel válečné zajatce, nepřipravoval útočnou válku“. Jako vědci mu zkrátka nešlo prokázat trestný čin. Přesto byl vyloučen ze státní služby bez nároku na penzi. O možnost výuky se již neucházel, věda, že by se svou minulostí neměl nejmenší šanci. Stáhl se do ústraní, jakéhosi vnitřního exilu, a prožil zbytek života v rodném Plettenbergu. Zde napsal řadu dalších významných textů, v nichž se soustředil zejména na otázky mezinárodní politiky a práva, kterým se začal věnovat již od konce 30. let. K reflexi svého nacistického období se nevracel. Přiznal sice, že za některé své texty se zpětně stydí, ale nikdy se od svého tehdejšího působení nedistancoval. Jeho cílem bylo postulovat se zpětně do role nezaujatého vědce, který se pouze shodou okolností octnul ve špatné době na špatném místě.

Přestože nemohl učit, udržel si mimořádný vliv na vývoj sociálních a právních věd. Na návštěvy do Plettenbergu k němu putovali filosofové, literáti, právníci i politologové z různých koutů Evropy. **Okruh jeho věrných byl skutečně bizarní: našli bychom tu spisovatele Ernsta Jüngera, právního filosofa a socialistu Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho, mimochodem pozdějšího soudce ústavního soudu, dále filosofa Alexandra Kojéve, levicového historika Reinharta Kosselecka, radikálně-pravicového politologa Armina Mohlera, sociologa Hanno Kestingse, již zmíněného Ernsta Forsthoffa, který se po válce se Schmittem opět sblížil, a množství dalších předních evropských intelektuálů z různých politických táborů.**

Schmitta si jako špičkového odborníka na ústavní právo cenila například **Hannah Arendtová**, a mnoho jeho myšlenek recipoval dokonce i slavný židovský religionista **Jacob Taubes při psaní programových textů pro krajně levicové křídlo německých studentských vůdců** v roce 1968. Jistá skupina italských poválečných levicových obdivovatelů Schmitta byla dokonce svými odpůrci nazývána „marxisti schmittiani“. Po vydání **„Teorie partyzána“** (1963) si svou apologií principiálního odporu vůči cizí nadvládě, chápané však i v sociálním smyslu, získal na svou stranu stejně tak přívržence maoistické levice jako nové pravice.

Velmi diskutovaná je otázka recepce Schmittovy politické teorie v americkém konzervativním prostředí. Jejím nejznámějším případem je politický filosof Leo Strauss, jedna ze stěžejních figur nekonzervativního myšlení. Ten se v jedné ze svých knih vyrovnával se Schmittovým známým konceptem „politična“ jako nejintenzivněji cítěného konfliktu dle dělicí linie přítel – nepřítel. Jeho pojetí přijal, odmítnul však současně schmittiánský antiliberalismus. Podle Strausse je nutné spojit Schmittův politický realismus s přirozenoprávní myšlením, jež ovšem bylo německému mysliteli cizí. Spojením obou prvků se Straussovi podařilo získat ideový základ, jenž je dosud teoretickým substrátem nekonzervativních politických teorií. **Ostatně i známý „Střet civilizací“ Samuela Huntingtona nezapře vlivy Schmittovy teorie „velkoprostorů“.**

Co se slavným rodákem?

Sám Schmitt v ústraní Plettenbergu pozoroval až do své smrti v roce 1985 se zadostiučiněním, jak se jeho vliv rozšiřuje po světě, a přijímal početné návštěvy svých fanoušků a starých i nových žáků, aniž by mu vadila jejich rozličná politická orientace. Když se jej jeden přítel v dopise zeptal, zda k jeho žákům patří i Christian hrabě von Krockow, známý německý literát a historik, Schmitt odpověděl s humorem, odkazuje na Krockowovo jméno: „Mám mezi svými žáky kdekoho, komunisty i fašisty, ale ještě žádné krokodýly“. Ač sám zůstal do konce života konzervativním etatistou toužícím zachránit stát před ovládnutím společenskými silami, toleroval u svých žáků mnohdy právě opačné závěry, k nimž sami dospívali.

K výuce se nikdy nevrátil, přesto ale dlouhou dobu jezdil do zahraničí na přednášková turné. Jako katolický filosof a státovědec byl nadšeně vítán zejména ve Frankově Španělsku, které cítil jako své intelektuální útočiště, a kde byly jeho knihy předkládány současně s německým vydáním. Pak se ovšem znovu vracel na vestfálský venkov. Poslední roky před smrtí byl stíhán pocity úzkosti a stihomamu a trpěl četnými vidinami a podle svědků se podle nich snažil ještě upravovat některé své teorie.

Pohřben je na hřbitově v Plettenbergu. Město, kde prožil více než polovinu života, se k němu dodnes nechce moc znát, ačkoliv byl jeho nejslavnějším rodákem. Podobné konstatování platí i o pozici Schmitta v dnešní právní i politické vědě: každý jej sice čte, ale chcete-li na něj odkázat, je to již riskantní. Schmittovo myšlení je považováno za precizní, takřka geniální, ale současně, jak v titulu své knihy o něm konstatuje Jan-Werner Müller, také velmi nebezpečné. Přesto zůstává dosud otázkou, zda byly nebezpečné jeho texty, nebo spíše konkrétní politické postoje, které byly se smyslem jeho knih mnohdy spíše v rozporu. Že Schmitt neměl k podobným kontradikcím nikdy daleko, ukázal ostatně hned na počátku života, když se jako katolický autor pracně získávající pro své texty církevní „povolení“, které přitom tehdy bylo vcelku nadbytečným estetickým doplňkem v záhlaví, nechal rozvést a následně exkomunikovat.

Ať již byl Schmitt nebezpečným člověkem nebo jsou nebezpečné jeho texty, o popularitu jen tak nepříjde. V posledních letech se ostatně vrací znovu do hry, jak o tom svědčí i zvolání slavného filosofa **Jacquesa Derridy** z roku 2000, že je nutné „*nově číst Schmitta*“.

Převzato ze stránek Občanského institutu.